

М.Т.ОЙБЕК АЛИШЕР НАВОЙНИНГ ТАСАВВУФИЙ ҚАРАШЛАРИ ҲАҚИДА

Худойбердиева Гулнора Хурсандовна

ТерДУ Юридик факультети. Фукаролик жамияти кафедраси уқитувчиси

Шахзод Баходиров Ортик угли

ТерДУ Юридик факультет талабаси

Аннотация:

Ушбу мақолада асосан улугъ ёзувчимиз М.Т.Ойбек ўзбек адабиётига қўшган улкан ютуқлари, муваффақиятлари билан биргаликда ислом динига, урф-одатлар ҳақида фикр юритилади. Тасаввуф вакилларида бири бўлмиш А.Навоий ҳақида алоҳида этироф этилади.

Калит суз:

Тасаввуф, суфизм, исломшунос, ҳақимийлик, фалсафа.

М.Т.Ойбек XX аср ўзбек адабиётига катта ҳисса қўшибгина қолмасдан, у ижодида дин, хусусан, ислом дини ва унинг йўналишлари, урф одатлари масалаларига ҳам алоҳида эътибор берган. Айниқса, Ойбекнинг тасаввуф, унинг моҳияти ҳақидаги билдирган фикрлари ота-боболаримизнинг муқаддас дини исломнинг моҳиятини билишда катта ёрдам беради.

Тасаввуф Шарқд, суфизм Ғарбда шундай номланган бўлиб, ислом фалсафасининг муҳим бир жиҳатини ташкил қилади. Исломшунос Адам Мецнинг далолат беришича, тасаввуф VIII–IX асрларда ислом дини билан деярли бир вақтда шакллана бошлаган. Дастлаб Бағдод, Дамашқ, Басра, Нишопурда, кейинроқ Марказий Осиёда тасаввуф тариқатлари шаклланган. Жаҳоннинг илом дини тарқалган мамлакатларида 70 дан ортиқ тариқатлари тарқалган бўлса, шулардан Ўзбекистон ҳудудида 4 таси вужудга келган. Марказий Осиёдаги тариқатларининг биринчиси ал-Ҳаким ат-Термизий асослаган ҳақимийлик тариқатидир. Ҳақимийлик тариқатининг таъсирида яссавийлик, кубровийлик, нақшбандийлик тариқатлари кейинроқ вужудга келган.

Марказий Осиё тасаввуфнинг шаклланиши ва ривожланишида ал – Ҳаким ат-Термизи, Юсуф Ҳамадоний, Аҳмад Яссавий, Абдуҳолиқ Гиждувоний, Али Рометаний, Баҳовиддин Нақшбандий, Хожа Аҳрор Вали, Сўфи Оллоёр ва бошқалар катта ҳисса қўшдилар.

Ислом фалсафаси, хусусан тасаввуф таълимоти Низомий, Навоий, Ҳофиз, Жомий каби буюк шоирларнинг ижодига ҳам катта таъсир кўрсатган.

М.Т.Ойбек ўз фаолиятида Алишер Навоийнинг образи, дунёқараши, адабий, ижтимоий – сиёсий фаолиятига катта эътибор берганлиги учун, жумладан А.Навоий қарашларидаги тасаввуф элементларини очиш орқали бу фалсафий–исломий таълимотнинг моҳиятини асослаб беришга ҳаракат қилган. М.Т.Ойбек “...сўфийлик диний – фикрий ... хурофий бир таълимот”¹ деб ёзган эди.

Адиб таъкидлашича сўфизм дастлаб, “асл” ва “тоза” шаклида расми исломга, унинг ақидаларига, расми шариатга қарши бир реакция сифатида шаклланади. У ислом ақидаларини емирмоқчи бўлади. Тасаввуф вакиллари, гўё, ҳақиқат қидирадилар. Оламшумул ҳақиқат деб Оллоҳни таниш, идрок этиш зарур. Улар исломнинг фарз, суннат ва бошқа йўл йўриқларини бажариш билан ҳақиқатга, Оллоҳга етиб бўлмайди, деб тушунадилар.

М.Т.Ойбекнинг қайд қилишича тасаввуф тарафдорлари “ ҳақиқатга бош билан эмас, ҳис-сезгиларнинг манбаи ҳисобланган кўнгил – қалб ила етишуви даъво қиладилар ”²

¹ Ойбек М.Т.Мукаммал асарлар туплами. XIII Том. Т. 1979. 50-Б.

² Ойбек М.Т.Мукаммал асарлар туплами. XIII Том. Т. 1979. 51-Б.

³ Ойбек М.Т.Мукаммал асарлар туплами. XIII Том. Т. 1979. 52-Б.

Тасаввуфчилар бутун олам моддий борлиқ ҳақиқий бир нарса эмас, бу дунё зоҳирийдир. Инсоний талаб ва эҳтиёжларни хоҳлаш Оллоҳдан узоқлашиш. Худога етишмоқ, у вужуди мутлоққа қўшилмоқ истаб сўфийлар йўлига кирган кишига айланиши ҳақидаги ғояларни кескин қоралаган эди.

Чунки бундай шахс бутун дунёвий ишлардан, мол – мулкидан, оиладан, баданга лаззат, завқ берувчи ҳоллардан воз кечиши, аксинча зуҳдга, диёзатга аҳамият бериши лозим. “ Бунинг учун қўпол кийимлар кийиб, оз ва ёмон овқат еб, қийнайдиган турли воситаларга мурожат қилиб, ҳатто баданни қамчилаб бўлса ҳам секин – секин ўз руҳини бадан нафсининг кишанидан ҳалос қилиш сўфийга буюрилади,”³ деб ёзган эди.

Тасаввуф таълимотига кўрага бу иш бажарилганидан кейин солиҳ “фано” га айланиб, вужуди мутлоққа айланар экан.

Тасаввуфчилар нафақат бу дунё лаззатларидан, балки диний таъбирдаги нариги дунёдаги жаннат, дўзах, савоб, гуноҳ кабилардан ҳам қўл узишни тарғиб қилади.

Тасаввуф вакиллари, жумладан А.Навоий ҳам камолотга эришишнинг асосий тўрт босқичини эътироф этади. Шулардан биринчи босқич

- ✓ Шариат деб аталган. Бунга кўра, тасаввуф аҳли аввало шариатнинг барча талабларига бўйсунити керак. Фақат шундан кейингина иккинчи босқич
- ✓ Тариқатга кўтарилиши мумкин. Бунда муридлар ўзпирларига итоат этиши, ўз шахсий истакларидан воз кечиши шарт ҳисобланган. Бу босқичдан ўтганлар юқорида, учинчи босқичга
- ✓ Маърифатга кўтариладилар, бунда сўфийлар коинотнинг бирлиги худога мужассам бўлишини (олам худонинг эманацияси эканлигини), яхшилик ва ёмонликнинг нисбийлигини ақл билан эмас, қалб билан англашлари керак, деб талқин этилган. Тўртинчи босқич
- ✓ Ҳақиқат дейилади. “Ҳақиқатга эришув” солиқнинг “шахс сифатида тугаб” худога етишини, унга сингиб кетиши ва натижада абадийликка эришиши, деб қайд этилган. Бунга сўфийлар махсус руҳий ва жисмоний (психофизик) ҳаракатлар – сиғиниш ва ибодатлар орқали интиладилар²

Аслида бундай хусусият буддавийлик, насронийлик, иудавийлик каби бошқа динларда ҳам ўзига хос кўринишда мавжуддир.

Шунинг учун Ойбек А.Навоий тасаввуфи тўғрисида тўхталиб, умуман бутун тасаввуфга ўз эътиборини қаратиб “сўфизм ишланган тайёр бир система ҳолида юзага чиққан эмас. У тараққий этди, турли даврда, турли сиёсий – ижтимоий шароитда, турли фикрий таъсирлар остида ўзгаришларга учради. Унда буддизм, зардуштийлик ва грек фалсафаси – неоплатонизм таъсирлари борлиги маълум,”⁴ деб ёзган эди. Неоплатоним грек файласуфи Платон фалсафий таълимотинининг Шарқдаги диний–фалсафий қарашлар билан қўшилишидан ибратдир. Чунки, Платон сезилар объектив борлиқнинг инъикоси эмас, балки у абадий мавжуд ва ҳақиқий ғоялар дунёсининг инъикоси, ғоялар дунёдан олдин мавжуд деб ўргатар эди. Бундай неоплатоним қарашлари ислом мафкурасига, хусусан, тасаввуфга катта таъсир қилган.

Маълумки, ислом дини тарихида баъзи тасаввуф вакиллари ислом, шариат дастурларининг баъзи томонларини инкор этиб, уламо– шариатпарастлар томонидан ўлдирилган, юртдан–юртга қувғин қилинган. Лекин тасаввуфчиларнинг аксарият кўпчилиги ислом асосларини бузишга ботинмаганлар. Ҳақиқатда эса “тарки дунё” тарки дунё қилиш кераклиги, дунёнинг “пучак пулга арзимаслиги,” ҳаёт завқидан қўл силташ лозимлиги ва ҳақозолар халқ оммасининг ижодий ташаббускорлигини сусайтирган.

М.Т.Ойбек тасаввуф нафақат А.Навоий, балки Эрон, Марказий Осиё тарихида оғир қийинчиликлар бўлган даврларда қатор шоирлар ижодига ҳам таъсир қилганлиги қайд қилиб,

3

⁴ Ислам справчник-Т. 1989 г 217-218 стр.

жумладан, Саной, Фаридиддин Аттор, Жалолиддин Румий, Абдурахмон Жомий асарларида тасаввур тараннум этганини кўрсатиб ўтади.

Ойбек А.Навоий шеъриятига ҳам тасаввуф таъсири мавжудлигини анализ қилиб шундай деган эди: “Шоир ўз фалсафий қарашларини очиқ ифодалашга имкон топган эмас. У жоҳил уламолар, хурофотчилар томонидан, динга ва худога дахл кўрсатишда айбланишни истамаган. Шунинг учун ўз фикрларини парда остига олишга, сўфий терминларига ўрашга мажбур бўлган. Шоир ислом қарашларига қарши борадиган идеяларни сўзлар экан, кўпинча, тезгина орқага чекинади, авф сўрайди, ўзини “мажнунлик” да айблайди. Навоий дунёдаги тўғри нуқтаи назар топишни истайди, қидиради ва бу қидиришда, кўпинча зиддиятларга учрайди, ҳатто ҳақиқатни таниш масаласида ақлни “кўр” деб эълон қилишга қадар бориб етади. Лекин бу ора – чора чекинишлар фикрнинг ва жаҳон поэзиясининг чиндан ҳам гиганти бўлган шоирнинг буюк сиймосини ҳеч бир пасайтирмайди, аксинча яна юксалтиради.”⁵

Адабиётлар:

1. Ойбек М.Т.Мукамал асарлар туплами. XIII Том. Т. 1979. 50-б.
2. Ислам справчник-Т. 1989 г 217-218 стр.
3. Каримов И.А. Ўзбекистон XX1 аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёти кафолатлари.- Т.: Ўзбекистон, 1997,326б
4. Каримов И.А. Юксак маънавият-енгилмас куч.-Т.: “Маънавият”, 2008,176б.
5. Жураев Н. Янгиланишлар концепцияси: яратилиши, эволюцияси ва амалиёти.-Т “Маънавият”, 2002, 80-б.
6. Khursandovna K.G. Nationality: Views, Problems And Solutions //The American Jornal of Social Science and Education Innovations. – 2020. –Т. 2. - №. 08. – С. 297-300.

⁵ Ойбек М.Т.Мукамал асарлар туплами. XIII Том. Т. 1979. 52-б.